SECȚIUNEA II
SEMANTICĂ, LEXICOLOGIE ȘI TERMINOLOGIE

CZU:811.135.1’37
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.08

CONTRIBUȚIA ACAD. SILVIU BEREJAN LA DEZVOLTAREA SEMASIOLOGIEI MODERNE

Vasile BAHNARU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2132-1183

Rezumat. *Articolul este consacrat contribuției acad. Silviu Berejan la dezvoltarea lexicologiei și semasiologiei, care, examinând sistemul lexico-semantic al limbii, a identificat existența, între două sau mai multe unități de vocabular, a unor relații lexico-semnatice în planul expresiei – de omolexie, paralexie și eterolexie și în planul conținutului – de omosemie, parasemie și eterosemie, iar noi am reușit să identificăm o relație nouă – de parasemolexie, adică existența simultană a unei relații lexico-semantice între planul expresiei și cel al conținutului.*

Cuvinte-cheie: *omolexie, paralexie, eterolexie, omosemie, parasemie și eterosemie și parasemolexie.*

The Contribution of acad. Silviu Berejan in the Development of Modern Semasiology

Abstract*. The article is devoted to the contribution of acad. Silviu Berejan to the development of lexicology and semasiology, which, examining the lexical-semantic system of the language, identified the existence, between two or more vocabulary units, of some lexical-semantic relations in the plane of expression - of homolexia, paralexia and heterolexia and in the plane of the content - of homosemy, parasemy and heterosemy, and we managed to identify a new relationship - of parasemolexia, i.e. the simultaneous existence of a lexical-semantic relationship between the level of expression and that of content.*

Keywords*: homolexia, paralexia, heterolexia, homosemy, parasemy and heterosemy, parasemolexia.*

0. Înainte de a prezenta contribuția acad. Silviu Berejan la dezvoltarea lexicologiei, în general, și a semasiologiei, în parte, este necesar să fac următoarea constatare. Toate manualele de lexicologie, cu foarte mici excepții, prezintă

noțiunile de bază ale acestei discipline în mod incoerent, fără a fi identificate relațiile de sistemicitate existente între acestea. În această ordine de idei, este suficient să amintesc că noțiunile fundamentale ale lexicologiei – cuvânt, sens, polisemie, sinonimie, omonimie, paronimie etc., etc, - sunt interpretate și prezentate ca fiind entități independente, fără a exista vreo relație între acestea. Pentru a devansa situația precară și lipsită de logica sistemicității, acad. Silviu Berejan este primul savant care a propus ca lexicul să fie examinat în sistem, sistemul fiind calificat drept o totalitate de elemente, inclusiv noțiuni, între care există anumite relații de natură diferită. Astfel, discutând problema lexicului, el identifică, în mod tradițional, unitatea de bază a lexicului – cuvântul, constituit din două componente – forma și conținutul – și relațiile existente între formă și conținut. Ca urmare, el stabilește că între două forme lexicale luate în mod arbitrar, putem identifica relații de coincidență totală, de coincidență parțială și relații de non-coincidență totală. În mod similar procedează și în cazul relațiilor existente în planul conținutului – coincidență totală, coincidență parțială și non-coincidență totală.

0.1. În opinia noastră, mai există un tip de relații, pe care acad. Silviu Berejan nu le-a identificat – relațiile existente concomitent între forma și conținutul unor unități lexicale distincte.

În continuare, ne propunem să prezentăm succint aceste relații și unitățile noționale corespunzătoare.

1.1. Așadar, datorită studiilor acad. Silviu Berejan a devenit deja o axiomă faptul că sistemul limbii se află în continuă dezvoltare şi transformare, ceea ce conduce la regrupări permanente în cadrul unităţilor de limbă şi în cadrul relaţiilor dintre aceste unităţi. Întrucât cuvântul este o unitate biplană, constituită din formă (semnificant) şi conținut sau sens (semnificat), atestăm prezența unui ansamblu de relaţii atât între semnificanţii unităţilor sistemului lexical, cât şi între semnificaţii acestui sistem. Astfel, între semnificanții a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații: 1) **coincidenţă totală** a formelor (cf. **mare** *adj*. - şi **mare** *subst. f.*), 2) **coincidenţă parţială** a formelor (cf. **virtuos***, adj*. şi **virtuoz** *adj*.); 3) **non-coincidenţă** a formelor (cf. **doină** *subst. f*. şi **indigestie** *subst. f*.) (Berejan, 1973, p. 96-97).

1.2. În urma examinării relaţiilor existente între **s**emnificanţi, constatăm că în cazul coincidenţei totale a formelor semnificanţilor atestăm prezenţa *omonimiei* lexicale (format din grec. **homos** „la fel” şi **onyma** „nume”) sau a *omolexiei* (format din gr. **homos** „identic; egal” şi **lexis** „vorbă; enunţ”)*,* în cazul coincidenţei parţiale a semnificanţilor este vorba de prezenţa altui fenomen lexical, *a paronimiei* sau *a paralexiei* (format din gr. **para** „lângă” şi **lexis** „vorbă; enunţ”) şi, în fine, în

cazul lipsei totale de coincidenţă vorbim despre *eterolexie* (format din gr. **heteros** „diferit” şi **lexis** „vorbă; enunţ”).

Nu vom insista asupra examinării acestor fenomene lexicale – omonimia sau omolexia, paronimia sau paralexia și eterolexia, întrucât acestea au fost studiate multilateral în studiile de specialitate și, totodată, acestea depășesc tema noastră, din care motiv ne vom limita la prezentarea câtorva exemple de omolexia (omonimia), care, în calitate de parte integrantă a omofoniei, a omoformiei şi a omografiei, se împarte, de obicei, în *totală* (în situaţia în care coincid toate formele paradigmatice ale unităţilor omonimice: **bancă** s.f. *bănci, băncii, băncilor* „Scaun lung și îngust, cu sau fară spetează, pentru două sau mai multe persoane” şi **bancă** s.f. *bănci, băncii, băncilor* „Instituție financiară care execută operații de plată și de credit (și organizează circulația bănească)” și *parţială* (în situaţia în care coincid doar formele iniţiale şi, facultativ, unele logoforme din paradigmele unităţilor omonimice: **bandă** s.f. *bande, bandei, bandelor* „Ceată de răufăcători care acționează sub conducerea unui șef” - **bandă** s.f. *benzi, benzii, benzilor* „Fâșie de stofă, hârtie, de piele etc. cu care se înfășoară, se leagă sau se întărește ceva”), în timp ce omoformia, pe lângă omonimia totală şi parţială, include şi coincidenţele formale atât dintre forma iniţială a unui cuvânt şi una din logoformele din paradigma altui cuvânt (comp.: **sare** s.f. şi **sare** prez. ind., pers. III sg. a verbului *a sări),* cât şi dintre logoforme din paradigmele unor cuvinte diferite (*vie* adj. f., format de la adj. m. *viu* şi *vie* imper. de la verbul *a veni)* sau din paradigma aceluiaşi cuvânt (*cântă* prez. ind. pers. III sg. a verbului *a cânta* şi **cântă** prez. ind. pers. III pl. a verbului *a cânta).*

2.0. Al doilea tip de relații dintre formele a două sau mai multe unități lexicile este **paralexia**. Așadar, în situaţia în care identificăm coincidenţa parţială a formei unor unităţi lexicale şi lipsa de coincidenţă semantică, vorbim despre o relaţie specială existentă între planul de expresie al cuvintelor numită *paralexie* (format din gr. **para** „la fel; alături” şi **lexis** „vorbă; enunţ”), sau, în termeni tradiţionali, *paronimie* (format din gr. **para** „la fel; alături” şi **onyma** „nume”), având drept corespondente concrete în sistemul limbii *paralexele* sau *paronimele*. În această ordine de idei prezentăm mai jos seria paralexelor care au în comun elementele *foc* şi *-tor: focal*, *a focaliza*, *focalizare*, *focalizator*, *focalizaţie*, *focar*, *fochist*, *focometric*, *focometrie*, *focometru*, *focos*, *focşor*, *foculeţ*, *focuşor*; *a înfoca*, *înfocare*, *înfocat*; *admirator*, *comutator*, *dregător*, *elevator*, *fermecător*, *indicator*, *înşelător*, *judecător*, *linguşitor*, *mişcător*, *omorâtor*, *trecător* etc.

Paralexia este o relaţie în planul expresiei şi presupune numai o parţială asemănare formală între două sau mai multe unităţi lexicale, fără a se identifica şi o relaţie semantică între unităţile respective de vocabular (de exemplu, *atlas* „colecţie de hărţi” şi *atlaz* „ţesătură lucioasă numai pe o singură faţă, folosită mai ales pentru rochii de seară, pentru căptuşeli sau feţe de plapumă”). Prin urmare,

toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea şi asemănări semantice, fac parte din paralexe sau paronime. Totodată, în legătură cu paralexia (paronimia), inclusiv cu paralexele (paronimele), urmează să constatăm că această relaţie pe linia planului de expresie nu prezintă interes pentru lexicologie şi lexicografie şi nu creează probleme deosebite în procesul de prezentare lexicografică a acestora, în timp ce în vorbirea curentă a unor persoane mai puţin cultivate paralexele sau paronimele se confundă deseori, creând dificultăţi la decodificarea şi la receptarea mesajului.

2.1. Aşadar, paralexia sau paronimia este o *relaţie dintre cuvinte foarte asemănătoare ca formă (diferenţa de formă se reduce la numai un sunet sau două), fără a avea vreo apropiere semantică.* În general, paralexele se organizează, pe baza apropierii formale, în „serii paronimice". Această relație se stabileşte numai între două sau mai multe unităţi lexicale, dar nu între un cuvânt şi o formă gramaticală a acestuia, adică între formele-tip ale aceleiași părţi de vorbire. Astfel, relația de paralexie poate fi ifentificată între substantive *(abac-abacă; abilitate – agilitate; abuz-obuz; actual – actuar; adsorbţie – absorbţie; antigel – antigen; antinomie –antonimie; aerometrie-areometrie; argou – argon; avers – aversă; barbiton-barbotin; caic – caiac; calcan – calaican; calmar – calemar; cardan – cadran; compliment – complement; conjunctură – conjectură; elipsă – eclipsă; eminent – iminent; fard – fart; manej – menaj; mortal – mortar; padelă – pedală; spic – aspic);* adjective ***(cauzal – cazual;*** *etic – epic;* ***fiabil – friabil; flagrant – fragrant;*** *oral – orar);* verbe *(a adapta – a adopta; a apropia – a apropria; a deconta – a decanta;* ***a învesti – a investi;*** paralexie: *a releva – a revela;* ***a preleva – a prevala;*** *a simula – a stimula).*

În opinia unor lingviști, fenomenul paronimiei se extinde și asupra apropierii formale a unor prefixe și prefixoide*: anti-/ ante-; pre-/ pro-; în-/ in-; homeo-/ homo-.*

De altfel, este necesar să subliniem că fenomenul paralexiei este prezent numai în situația în care atestăm similitudini de formă, fără a constata și similitudini semantice. Atunci când similitudinea formală este secundată de o similitudine semantică atestăm prezența unui alt fenomen lexico-semantic – parasemolexia, asupra căruia se va insista în capitolul privind existența simultană a relațiilor de similitudine din planul conținutului și cel al expresiei unităților de vocabular.

3.0. Ultimul tip de relaţie posibilă pe linia planului de expresie a unităţilor lexicale este, aşa cum s-a constatat anterior este ***eterolexia***, care în limbă se realizează cu ajutorul unităţilor numite *eterolexe*. În cazul eterolexelor constatăm lipsa totală (sau parţială) a coincidenţelor în planul de expresie al cuvintelor. Pentru a exemplifica această stare de lucruri, luăm la întâmplare câteva cuvinte din dicţionar: *abajur*, *absolut*, *accent*, *colectiv*, *comoară*, *desinenţă*, *dohot* etc.

Eterolexele sunt cuvinte diferite ca formă şi sens, dar cunoscute vorbitorilor, de aceea ele nu pot fi confundate niciodată. Deoarece au formă diferită, iar sensul acestora este bine cunoscut, eterolexele nu creează dificultăţi de înţelegere. În general eterolexele constituie cea mai mare parte a lexicului unei limbi, iar eterolexia prezintă situaţia normală a cuvintelor ca semne verbale. Cuvinte ca *nas/naş, masă/casă, deputat/derutat, joc/jos* etc. nu pot fi confundate niciodată, deoarece sunt termeni bine cunoscuţi din limba comună. Situaţii neclare, în cazul acestor cuvinte, pot apărea la pronunțare sau la substituirea unui semn grafic cu altul din neatenţie.

Ca şi în cazul paralexiei, eterolexia, inclusiv eterolexele, nu prezintă niciun interes special pentru lexicologie şi lexicografie.

4.0. Se știe că relațiile dintre unitățile sistemului lexical se modifică în continuu ca urmare a unor regrupări permanente care se produc în cadrul unităţilor lexicale. Așa cum am menționat anterior, aceste regrupări se produc atât în planul expresiei, cât şi în planul conţinutului unităţilor de vocabular. În cele ce urmează vom examina relațiile semantice care pot exista între planurile de conținut ale două sau mai multe unităţi lexicale luate în mod arbitrar. Astfel, între semnificații a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații: 1) **coincidenţă totală** a sensurilor (cf. **adagiu**, **apoftegmă**, **cugetare**, **dicton**, **maximă**, **sentinţă**); 2) **coincidenţă parţială** a sensurilor (cf. **masă**, **scaun**, **fotoliu**; **copil**, **tânăr**, **bătrân**; **a se mişca**, **a se deplasa**, **a merge**, **a zbura**, **a pluti**; **mare – mic**, **lung – scurt**, **repede – încet**, **a urca – a coborî** etc.); 3) **non-coincidenţă** a sensurilor (cf. **aliment; construcţie; educaţie; sinceritate** etc.) (a se vedea: Bahnaru, 2008, p. 47-77; Bahnaru, 2009, p. 53-67; *Lexicologie practică*, 2013, p. 263-296).

5.0. În urma examinării relaţiilor existente între semnificaţi, constatăm că în cazul coincidenţei totale a sensurilor semnificaţilor atestăm prezenţa *omosemiei* lexicale (format din gr. **homos** „la fel; semănător” și **sema** „sens”)) sau a ***sinonimiei*** (format din gr. **syn** „cu” și **onoma** „nume”), în cazul coincidenţei parţiale a sensurilor semnificaţilor este vorba de prezenţa altui fenomen lexical, *a* ***parasemiei*** (format din gr. **para** „lângă” şi **sema** „sens”), inclusiv a *antisemiei* (format din gr. **anti-** „în contra; împotrivă; opus” și **sema** „sens”) sau *a* ***antonimiei*** (format din gr. **anti-** „în contra; împotrivă; opus” și **onoma** „nume”), şi, în fine, în cazul lipsei totale de coincidenţă a sensurilor semnificaţilor vorbim despre ***eterosemie*** (format din gr. **heteros** „diferit” şi **sema** „sens”).

În cele ce urmează vom examina doar succint atât relațiile identificate mai sus, cât și fenomenele lexicale corespunzătoare acestora. Așadar, relațiile identificate în planul conținutului pot conduce la apariţia în limbă a următoarelor fenomene

lexicale bazate pe aceste relaţii: ***omosemia* (*sinonimia*), *parasemia*, inclusiv *antisemia* (*antonimia*) şi *eterosemia*.** Pătrunderea în esenţa acestor fenomene, evidenţierea în cadrul lor a caracteristicilor proprii pentru limbă în general şi a caracteristicilor specifice pentru fiecare limbă în parte este o necesitate obiectivă, dat fiind faptul că numai în acest fel se poate ajunge la interpretarea lor teoretică corectă în lexicologie şi la descrierea lor adecvată în dicţionare.

5.1. Renunţarea la terminologia tradiţională (sinonimie, antonimie, paronimie etc.) a fost determinată de faptul că în această situaţie este vorba de unităţi ale planului de conţinut, în timp ce termenii tradiţionali se referă mai curând la planul de expresie.

Omosemia (**sinonimia**) este o relaţie existentă între două sau mai multe sensuri ale unor unităţi lexicale distincte şi exprimă o echivalenţă semantică între sensurile respective, iar omosemantele lexicale sunt cuvinte cu sens identic şi cu formă diferită, aparţinând la aceeași parte de vorbire. Pe lângă valoarea lor pur teoretică, omosemantele (inclusiv omosemia) au o maximă importanţă pentru lexicologi şi lexicografi în procesul de „studiere comparativă a sinonimelor” şi de identificare a cuvintelor şi expresiilor echivalente pe baza unor principii ştiinţifice solide, întrucât de fiecare dată, când este necesar să aleagă între cuvintele sau expresiile echivalente sau aproape echivalente, lexicologul și lexicograful sunt obligați să identifice care dintre acestea are un caracter neutru în cea mai mare măsură, este lipsit de orice asociaţii emoţionale, psihice sau situative. Omosemia, ca şi omosemantele, nu este o invenţie a lingviştilor, aşa cum consideră unii specialişti (de exemplu, Bloomfield), ci un fenomen de limbă incontestabil, întrucât utilizarea unor forme diferite pentru a exprima unul şi acelaşi sens este o caracteristică specifică limbilor naturale.

6.0. În baza distincţiilor menţionate anterior, cuvintele cu formă diferită, dar cu sensuri apropiate sunt numite **parasemante**. De altfel, trebuie să reţinem că apropierea semantică nu înseamnă decât asemănare, comunitate, dar în niciun caz identitate sau echivalenţă semantică. Astfel, dacă examinăm semantica verbelor mişcării (*a alerga*, *a călători*, *a se căra*, *a se cărăbăni*, *a se deplasa*, *a se duce*, *a fugi*, *a hoinări*, *a se întoarce*, *a merge*, *a se mişca*, *a păşi*, *a pleca*, *a pluti*, *a pribegi*, *a se târî*, *a umbla*, *a veni* etc.), constatăm că toate aceste verbe exprimă ideea de mişcare, însă fiecare în parte conţine un sem sau mai multe în plus, care se referă la viteza deplasării, la modul de deplasare, la locul deplasării, la condiţiile de deplasare etc., aşa încât aceste cuvinte dispun de sensuri distincte şi, prin urmare, nu sunt sinonime, deşi în vorbirea obişnuită aceste trăsături distinctive se pot neutraliza, intrând astfel în relaţii de omosemie.

Așadar, **parasemia** (format din gr. **para** „lângă” şi **sema** „sens”) este o relație semantică între planurile de conținut a două sau mai multe unități lexicale care

constă în prezența unei comunități, dar nu echivalențe de sens. În plus la exemplele de verbe parasemante prezentate mai sus, în continuare propunem în continuare o serie de parasemante aparținând unor alte părți de vorbire: **substantive** cu semul comun „mobilier" – *balansoar, bar, berjeră, bibliotecă, blidar, bufet, canapea, canapeluță, casone, comodă, cufăr, cufăraș, cușetă, divan, dormeză, dormitor, dulap, dulăpior (dulăpaș), etajeră, fotoliu, iatac, jeț, jilț, ladă, lădiță, masă, măsuță (mescioară, mesișoară), măsoi, noptieră, pat, pătuc (pătucean, pătruleț, pătuț), policer, policioară, poliță, prici, raft, răftuleț, recamier, scaun, scăunel (scăunaș), scrin, servantă, sofa, stelaj, studio, șezlong, șifonier, taburet, trepied, tripod, vitrină* etc.; **adjective** cu semnul comun „diversitate" – *caleidoscopic, constrastant, deosebit, distonant, divergent, diversificat, diferit, divers, eclectic, eterodox, eterofon, eterogen, eteromorf, felurit, heteroclit, heterogam, heteromorf, împestrițat, neuniform, pestriț, pestricior, pestrițat, polifonic, polimorf, schimbător, variabil, variat* etc.; adverbe cu semul comun „în grabă" – *febril, imediat, iute, năvalnic, neîntârziat, numaidecât, rapid, repede, repejor, urgent* etc. Comparând sensurile cuvintelor prezentate mai sus, constatăm că acestea nu sunt cuvinte omosemante, ci parasemante, întrucât nu este vorba de coincidență semantică totală, ci de o coincidență parțială, care se reduce la prezența unui sem sau două seme comune.

6.1. În opinia lui S. Berejan, antisemia (antonimia) este o varietate a parasemiei, reprezentând un caz particular de parasemie (Berejan, 1973, p. 96). În baza acestui fapt, din categoria parasemantelor fac parte şi cuvintele cu sens opus, numite antisemante sau, în terminologia clasică, antonime. Prin urmare, la nivel relaţional, vorbim de antisemie, definită ca fenomen de limbă existent între unităţile lexicale cu semnificaţi diametral opuşi, iar la nivel de realizare concretă a antisemiei vorbim despre antisemante, definite drept unităţi lexicale cu sensuri asemănătoare, dar opuse sub raport logic. Mai mult, raportul dintre antisemie sau antonimie şi antisemante sau antonime este de aceeaşi natură ca şi relaţia dintre gnoseologie şi ontologie. Cu alte cuvinte, antisemia ţine de teoria limbii, adică de gnoseologie, iar antisemantele ţin de realitatea concretă a limbii, de obiectul de studiu al antisemiei, adică de ontologie. Totodată, este necesar să reţinem că antisemantele fac parte din aceeaşi parte de vorbire, ca şi omosemantele.

6.2. Antisemia este practic o reflectare lingvistică a opoziţiilor logice şi este recunoscută de multă vreme ca o relaţie semantică dintre cele mai importante. În pofida existenţei unui număr relativ mare de definiţii privind acest fenomen semantic al limbii, totuşi, în linii foarte generale, definiţia antisemiei poate fi calificată ca fiind o relaţie de contrarietate, de opoziţie semantică existentă între semnificaţiile unor unităţi lexicale, din care motiv termenul antisemie, ca fenomen lexical specific planului de conținut, este preferabil celui de antonimie, fenomen lexical speccific planului de expresie. Așadar, antisemia se fondează pe conceptul

de *excludere logică*, noţiunea din urmă desemnând, în opinia lui M. Tuțescu, „o relaţie între două formule componenţiale ale căror constituenţi contrastează sistematic”. În linii mari, antisemia se bazează, de asemenea, pe fenomenul contradicţiei logice, relaţie între două aserţiuni care, în virtutea sensului lor, nu pot fi adevărate simultan. Astfel, antonimia se prezintă ca o relaţie – în general binară – de complementaritate între utilizările lexemelor având seme nucleare contrare, adică acestea sunt cuvinte care se opun, din punct de vedere semantic, direct unul altuia.

Opoziţia sau contrarietatea logică, care constituie esenţa ontică a antisemiei, se manifestă prin distincţii nete în cadrul uneia şi aceleiaşi esenţe (calităţi, relaţii, lucruri, acţiuni, stări, deveniri etc.), având şi manifestări opozitive polare din punct de vedere logic (cf. **greu – uşor**, **aproape – departe**, **a urca – a coborî**, **sănătos – bolnav** etc.). Aşadar, opoziţia incompatibilităţii reale formează esenţa logică a antisemiei. În anumite situaţii, noţiunile contradictorii nu sunt decât o negare reciprocă, fără a fi o manifestare limită a calităţii şi exprimă o opoziţie diminuată, redusă, fără a constitui baza logică a antisemiei (cf. **tânăr – vârstnic**, **tânăr – bătrân).** În anumite situaţii, opoziţia pozitiv/negativ pe care se bazează antisemia maschează aspecte complexe. Astfel, unele varietăţi de antisemie desemnează o gamă variată de diverse grade de calitate sau de intensitate (comp.: **mare – mijlociu – mic**; **partizanat – indiferenţă – adversitate**).

În felul acesta antisemia este o relaţie (de obicei binară) de complementaritate între sememele a două unităţi lexicale ale căror seme nucleare sunt contrare.

6.3. În virtutea faptului că semasiologia şi lexicografia contemporană acordă antisemiei o semnificaţie extinsă, fără a o reduce la unităţi calitative, la cuvinte cu rădăcină comună (omorizice) sau la cuvinte cu rădăcină diferită (eterorizice), este necesară identificarea unei tipologii a relaţiilor de opoziţie pe care se bazează antisemia lexicală. Examinând atent şi detaliat relaţiile logice de opoziţie pe care se sprijină antisemia, am constatat că acestea se manifestă sub următoarele varietăţi:

1) Opoziţie contrară care exprimă noţiuni simetrice de limită, între care există unităţi intermediare (cf. **tânăr – netânăr – vârstnic – bătrân**; **rece – nerece – răcoros – cald – fierbinte**), această varietate de opoziţie fiind cea mai caracteristică şi cea mai frecventă.

2) Opoziţie complimentară care se caracterizează prin lipsa unor termeni intermediari (cf. **viu** – **mort**, **împreună – separat**, **liber – ocupat, a construi – a distruge** etc.).

3) Opoziţia vectorială care constituie o relaţie cu direcţii (acţiuni, caracteristici etc.) contrar opuse (cf. a **se ridica – a coborî**, **a intra – a ieşi**, **monarhic – antimonarhic** etc.).

Toate aceste tipuri sau varietăţi de opoziţii constituie baza logico-semantică a antisemiei şi a claselor de antisemante. Adică antisemia se bazează pe prezenţa unei trăsături semantice comune, a unui sem comun, care îndeplineşte funcţia de element unificator şi de bază reală a opoziţiei. Cu alte cuvinte, antisemia se prezintă în calitate de dedublare a unităţii în realităţi contrarii, determinând concomitent limita de manifestare a unei calităţi, acţiuni, relaţii şi indicând simultan relaţia indisolubilă a contrariilor pentru fiecare manifestare concretă a esenţei. Modelele logice ale opoziţiilor se concretizează în limbă în modelele respective de antisemie, iar antisemia, la rândul ei, se actualizează în cuvinte concrete care exprimă sensuri opuse sau contrare.

6.4. Tot în acest context urmează să amintim că există antonime *absolute* în situaţia în care cuvintele antisemante sunt monosemantice şi *parţiale* în situaţia în care cuvintele care se află în relaţii de opoziţie sunt polisemantice, relaţia de antonimie stabilindu-se pe linia unuia dintre sensuri.

În ceea ce priveşte antisemantele, este necesar să amintim că acestea se manifestă în limbă în blocuri constituite din două unităţi cu sensuri diametral opuse pentru aceeaşi esenţă: stare materială (cf. **bogat** – **sărac**), aspect exterior (cf. **frumos – urât**, **mare** – **mic**), existenţă (cf. **a se naşte – a muri**), culoare (cf. **alb** – **negru**), manifestare umană (cf. **a spune – a tăcea**, **a face – a desface**), caracteristică a persoanelor (cf. **bărbat – femeie**, **tânăr – bătrân**), nume de animale (cf. **oaie – berbec**, **găină – cocoş**, **leu – leoaică),** calitate a obiectelor (cf. **proaspăt – stătut, proaspăt – bâhlit**) etc., etc.

6.5. Este important să menţionăm că relaţiile de antisemie se stabilesc între cuvintele care aparţin uneia şi aceleiaşi părţi de vorbire. Astfel, antisemante pot fi substantivele (cf. **lumină – întuneric**, **zi – noapte**, **război** – **pace** etc.), adjectivele (cf. **mare** – **mic, fierbinte – rece**, **înalt – scund**, **deştept – prost** etc.), adverbele (cf. **aici – acolo**, **acum – atunci**, **departe – aproape** etc.), verbele (cf. **a veni** – **a pleca**, **a sui – a coborî**, **a se bucura – a se întrista** etc.), pronumele **(toţi – nimeni**, **tot – nimic** etc.), prepoziţiile (cf. **în** – **din**, **înspre** – **dinspre**, **pe** – **sub** etc.). Să reţinem că, în baza materialului examinat, putem trage concluzia că nu intră în relaţii de antonimie cuvintele ce denumesc obiecte, cantităţi concrete, nume de persoane, pronumele interogative, conjuncţiile şi interjecţiile.

Antisemantele pot include atât cuvinte cu rădăcină diferită, numite eterorizice (cf. **bun** – **rău**, **a veni** – **a se duce**, **viitor – trecut** etc.), cât şi cuvinte cu rădăcină comună, numite omorizice (cf. **moral** – **imoral**, **virtuos – nevirtuos**, **acord – dezacord**, **cunoscut – necunoscut**, **a face** – **a desface** etc.).

6.6. Cuvintele polisemantice, în funcţie de sensul lor concret, intră în serii antisemante diferite (cf. *a accepta – a abandona*, *a accepta – a combate*,

a accepta – a contesta, *a accepta – a detesta*, *a accepta – a evita*, *a accepta – a nega*, *a accepta – a părăsi*, *a accepta – a refuza*, *a accepta – a renunța*, *a accepta – a reprima*, *a accepta – a respinge*; *limpede – adânc*, *limpede – confuz*, *limpede – glodos*, *limpede – încâlcit*, *limpede – închis*, *limpede – înăbuşit*, *limpede – înnorat*, *limpede – întunecat*, *limpede – întunecos*, *limpede – murdar*, *limpede – necurat*, *limpede – neînțeles*, *limpede – nelămurit*, *limpede – obscur*, *limpede – tulburat*, *limpede – tulbure* etc.).

6.7. În ceea ce priveşte prezentarea în dicţionare a antisemantelor, specificăm că acestea sunt atestate în dicţionare fie cu menţiunea *în opoziţie cu*, fie cu indicaţia *ant*. (antonim). De altfel, antisemia, ca o varietate a parasemiei, nu prezintă dificultăţi deosebite pentru interpretarea lexicografică a unităţilor lexicale, chiar dacă este recunoscută de multă vreme ca o relaţie semantică din cele mai importante.

În fine, atenţionăm că antisemia, în general, şi antisemantele, în special, constituie o sursă inepuizabilă pentru sporirea expresivităţii literare şi comunicative, iar cunoaşterea acesteia constituie o bază solidă pentru cultivarea gustului estetic al vorbitorilor de limbă română şi pentru dezvoltarea plăcerii de delectare în oceanul de virtualităţi expresive ale graiului nostru.

7.0. Din cele menţionate mai sus rezultă că atunci când este vorba de cuvinte cu sensuri absolut diferite, atestăm prezenţa încă a unei alte varietăţi speciale de relaţii semantice, numită ***eterosemie*****,** iar corespondentele lor concrete sunt *eterosemante*. Prin urmare, eterosemia este o relaţie semantică existentă între cuvinte ce nu dispun de nicio comunitate semantică. În acest caz este vorba de cuvinte cu sensuri care fac parte din clase lexico-semantice diferite, din câmpuri sau microsisteme lexicale distincte, care includ unităţi lexicale cu sensuri îndepărtate: *albastru, ananas, animal, cavitate, cântec, color, a cultiva, cultură, a desface, doctor, distrofie, electricitate, a elimina, laborios, laringe, a linge, literatură, a mânca, meteahnă, milos, muzică, negru, om, plantă, poezie, repede, simfonie, taburet, univers, vagabond, verdeață* etc.

8.0. Aşa cum s-a afirmat mai sus, relaţiile paradigmatice se stabilesc între unităţile lexicale, mai întâi, în planul expresiei şi se manifestă în relaţii de omolexie, paralexie şi eterolexie, în al doilea rând, în planul conţinutului, unde se manifestă în relaţii semantice concrete de omosemie, parasemie şi eterosemie, şi, în al treilea rând, în planul expresiei şi al conţinutului simultan, de această dată fiind vorba de derivarea lexicală şi semantică şi de paronimie. Întrucât derivarea lexicală şi cea semantică vor fi examinate în capitolele corespunzătoare, în continuare vom stărui asupra esenţei şi specificului paronimiei. **Paronimia** (format gr. **para** „lângă; aproape” și **onyma** „nume”) este definită în mod tradițional în calitate de relație

existentă între două sau mai multe cuvinte care se deosebesc semantic, dar sunt foarte apropiate prin fonetismul lor. Astfel, în mod tradiţional, paronimia este definită ca relaţie existentă pe linia expresiei între două sau mai multe unităţi lexicale care dispun de o formă asemănătoare, dar sunt absolut diferite ca sens şi care sunt întrebuinţate uneori greşit unele în locul altora din cauza necunoaşterii sensului lor, adică paronimele sunt cuvinte apropiate unul de altul prin forma lor exterioară". În capitolul consacrat paralexicei, paronimia s-a identificat cu paralexia, definind paralexia ca o relaţie între două sau mai multe cuvinte care dispun de segmente fonetice comune purtătoare de sens, adică o relație dintre unele cuvinte asemănătoare ca formă însă absolut diferite ca sens. Așa cum a constatat acad. S. Berejan, în cadrul relaţiilor din planul expresiei, pe lângă omolexie şi eterolexie, există paralexia, paronimia fiind calificată drept un caz particular de paralexie. De altfel, cei mai mulţi specialişti reduc paronimia la existenţa unor simple apropieri fonetice între cuvinte.

8.1. O opinie separată în problema explicării paronimiei a lansat I. Melniciuc (a se vedea: Melniciuc, 1979, p. 6). Astfel, autorul dat constată că „dificultăţile folosirii corecte a paronimelor constau nu numai în apropierea componenţei sonore a cuvintelor-perechi (*peliniță – periniță*, *principal – principial*), dar şi în faptul că unele paronime au radical comun, deci şi o anumită apropiere semantică (*a călca – a încălca*, *interesant – interesat*, *anual – anuar*)". Se pare că I. Melniciuc este primul, cel puţin în spaţiul românesc, care a constatat în cazul paronimiei prezenţa unei apropieri nu numai formale, ci şi semantice. Această idee se pare că multă vreme nu a fost acceptată sau mai curând a fost desconsiderată. Cu toate acestea, ideea în cauză o reîntâlnim într-o lucrare relativ recentă. Astfel, vorbind despre originalitatea interpretării paronimiei în dicţionarul lui S. Constantinescu *Dificultăţi semantice. Paronime şi grupuri lexicale cu aspect paronimic*, autorul „Cuvântului-înainte" subintitulat ingenios „Invitaţie la dezbatere", S. Şerban, susţine: „pornind de la constatarea că paronimele sunt, datorită corpului lor sonor, pseudoomonime, iar din punctul de vedere al sensului, pseudosinonime, autorul scoate în evidenţă, pe baza relaţiei omonimie / sinonimie şi paronimie, valoarea binară a paronimelor: a) lexicoformală – care le apropie de omonime; b) lexicosemantică – care le apropie de sinonime (Șerban, 1989, p. 5). Astfel, se constată că ceea ce merită reţinut este faptul că paronimele „interferează cele trei categorii lexicale amintite mai sus (sinonime, omonime şi antonime)" şi ca urmare se ajunge la concluzia că „paronimele sunt grupuri / cupluri de cuvinte care contractează *non-identitatea formală*

şi *non-identitatea semantică*, situându-se, astfel, între sinonime şi omonime – uneori şi antonime – şi individualizându-se cu suficientă precizie". Concluzia respectivă se bazează pe faptul că paronimele pot fi considerate *pseudoomonime*, datorită asemănării corpului sonor, şi *pseudosinonime*, datorită sensului aparent identic. Mai mult decât atât, paronimele se situează, în general, între cele două categorii lexicale, fiind *pseudoomonime*, *prin formă*, şi *pseudosinonime*, *prin conţinut*, „organizându-se după principiul *non-identităţii* formale şi semantice". Din aceste considerente, paronimia are o valoare binară: a) valoarea *lexicoformală*, care le apropie de omonime – paronimele diferenţiate prin cel mult două foneme – şi b) valoarea *lexicosemantică*, care le apropie de sinonime – paronimele diferenţiate prin mai mult de două foneme. În opinia lui S. Constantinescu, „această valoare binară reprezintă, aşadar, *valoarea nominală*, echivalentă învelişului sonor, deci aspectului pseudoomonimic al paronimelor, şi *valoarea intrinsecă*, echivalentă conţinutului semantic, corespunzător deci aspectului pseudosinonimic. De asemenea, se constată prezenţa între aceste două valori a unei relaţii de *simultaneitate*, fapt care generează confuzii grave în exprimare, confuzii rezultate din substituirea unui termen prin altul, considerat identic atât sub aspectul formal, cât şi sub aspectul semantic. Tocmai forma şi conţinutul aparent identice ale paronimelor constituie cauza principală pentru comiterea unei confuzii, constând în substituirea unui termen prin altul (a se vedea: Constantinescu, 1989, p. 78). De altfel, vorbitorii puţin instruiţi au convingerea că substituirea unui termen cu altul nu afectează logica enunţului. În acest caz este vorba de *atracţia paronimică* care se explică prin faptul că *forma*, *aparent identică*, *trimite*, *implicit*, *la sensul*, *aparent identic*.

8.2. Pe lângă relaţiile paronimiei cu omonimia şi sinonimia, au fost constatate şi anumite interferenţe între paronimie şi antisemie (antonimie). Astfel, s-a stabilit existenţa unor antisemante (antonime) autentice care sunt, concomitent, şi paronime autentice. În acest sens sunt concludente cuvintele **emergent / imergent,** împrumutate din fr. *émergent* / *imergent*. Primul termen se referă la radiaţii şi are semnificaţia „care iese dintr-un mediu, după ce l-a străbătut", iar cel de-al doilea termen din acest cuplu paronimic se referă la o rază de lumină şi are sensul „care străbate un mediu oarecare". Relaţia de antisemie (antonimie) dintre aceşti termeni, care sunt, de altfel, şi paronime autentice, este explicabilă prin faptul că sensul primului termen conţine ideea de „ieşire", iar sensul celui de-al doilea termen – ideea de „pătrundere". O situaţie similară constatăm şi în cazul substantivelor *emersiune* „ieşire parţială a unui corp dintr-un lichid"

şi *imersiune* „scufundare parţială sau totală a unui corp într-un lichid”, care sunt simultan şi paronime, şi antonime.

8.3. Prin tradiţie, se consideră că numărul paronimelor este de ordinul câtorva sute. În ultimul timp, lingviştii au extins noţiunea de paronimie, astfel încât numărul lor a crescut considerabil, atingând la câteva mii de unităţi, adică studiile concepute în mod tradiţional reduc fenomenul paronimiei la un număr limitat de cuvinte, care diferă din punctul de vedere al planului de expresie printr-un sunet (semn grafic) sau cel mult două sunete (semne grafice). În prezent, acest punct de vedere, formulat cu ani în urmă, a fost reconsiderat, întrucât acesta a ajuns să fie în contradicţie cu realitatea de limbă şi, ca urmare, sunt incluse în clasa paronimelor şi cuvintele diferenţiate prin trei sau mai multe sunete (sau semne grafice). Comp.: *aberant – aberativ*, *abnegare – abnegaţie*, *accept – accepţie*, *acces – accesiune*, *acrobaţie – acrobatică* etc. În cazul când diferenţa dintre paronime se reduce la cel mult două sunete (sau semne grafice), paronimele sunt numite *absolute*, iar când diferenţa constă din trei sau mai multe sunete (sau semne grafice), ele sunt numite *relative*.

8.4. Prin urmare, paronimia este o relaţie existentă între două sau mai multe unităţi de vocabular care au forme şi sensuri aparent identice. Tocmai formele şi sensurile aparent identice sunt cauzele reale care generează aceste confuzii de interpretare a unităţilor respective. Din aceste considerente, când vine vorba de interpretarea paronimiei, trebuie să avem în vedere că eventualele confuzii se produc simultan atât la nivelul formei (în acest caz vorbim despre cvasiomonimie sau cvasiomolexie), cât şi la nivel semantic (în cazul dat atestăm prezenţa unei pseudosinonimii sau pseudoomosemii). Totodată, este necesar să reținem că paronimia (inclusiv paronimele) nu provoacă probleme deosebite pentru lexicologie şi lexicografie, ci ţine mai ales de cultivarea limbii, iar atunci când vine vorba despre elaborarea unui dicţionar de paronime sau de necesitatea unor astfel de dicţionare, constatăm că acestea sunt cu adevărat instrumente utile în vederea excluderii unor eventuale confuzii formale şi semantice între unităţi lexicale distincte.

8.5. În fine, ţinem să facem încă o concretizare. În opinia noastră, paralexia şi paronimia sunt fenomene identice, adică denumesc același fenomen lexical. În același timp, se cere să avem în vedere că paralexia (inclusiv paronimia) presupune numai o parţială asemănare formală între două sau mai multe unităţi lexicale, iar în situația când atestăm existența între două sau mai multe unităţi de vocabular a coincidenței lor formale şi semantice constatăm prezența unui alt fenomen lexicosemantic – **parasemolexie** (format din gr. **para** „lângă; aproape”, **sema** „sens” și

lexis „vorbă; enunţ"). Aşadar, **parasemolexia** afectează atât forma cât şi conţinutul unităţilor lexicale şi se individualizează prin coincidenţe simultane în planul expresiei şi în cel al conţinutului, iar unităţile concrete de manifestare a acestui fenomen urmează să fie denumite **parasemolexe**. Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea şi asemănări semantice, fac parte din paralexe. În această ordine de idei sunt concludente următoarele exemple: *anual* „care durează un an" (fr. *annuel*, lat. *annualis*, derivat al substantivului *annus* „an") şi *anuar* „publicaţie anuală a unei instituţii ştiinţifice" (fr. *annuaire*, derivat al s. lat. *annus* „an"); *familial* „privitor la familie; destinat familiei". (fr. *familial*, derivat al s. lat. *familia* „familie") şi *familiar* „(*despre atitudini, comportări, limbaj etc.*) care este lipsit de pretenţii; ca în familie" (fr. *familier*, lat. *familiaris*, derivat al s. *familia* „familie"); *locatar* „*p*ersoană care locuieşte stabil într-un imobil; chiriaş" (fr. *locataire*, derivat al vb. lat. *locare* „a locui", format din s. *locus* „loc") şi *locator* „persoană care dă în locaţie un lucru" (engl. *locator*, lat. *locator, derivat al vb. locare „a locui", format din s. locus „loc"); glacial* „de gheaţă; rece ca gheaţa; care îngheaţă" (fr. *glacial*, lat. *glacialis, derivat al s. glacies „gheaţă") şi glaciar* „provenit din topirea gheţarilor; rezultat în urma acţiunii gheţarilor" (fr. *glaciaire*, format din s. lat. *glacies* „gheaţă"); *a evoca* „*(fapte, evenimente din trecut)* a readuce în memorie" (fr. *évoquer*, lat. *evocare*, format din *vocare* „a chema", derivat al s. *vox*, *vocis* „voce") şi *a invoca* „a chema în ajutor (mai ales o divinitate)" (fr. *invoquer*, lat. *invocare*, format din *vocare* „a chema", derivat al s. *vox*, *vocis* „voce"); *a migra* „*(despre colectivităţi)* a se deplasa dintr-o regiune sau dintr-o ţară în alta (pentru a căuta condiţii prielnice de trai" (fr. *migrer*, lat. *migrare*, „a migra"), *a emigra* „a pleca din patrie şi a se stabili (definitiv sau temporar) în altă ţară; a se expatria" (fr. *émigrer*, lat. *emigrare*, format din vb. *migrare* „a migra") şi *a imigra* „a veni într-o ţară străină pentru a se stabili aici" (fr. *immigrer*, lat. *immigrare, format din vb. migrare*, „a migra"); *literal „*literă cu literă; textual, exact" (fr. *littéral*, lat. *litteralis*, derivat al s. *littera* „literă") şi *literar* „referitor la literatură, de literatură (fr. *littéraire*, lat. *litterarius*, derivat al s. *littera* „literă"); *original* „(*despre acte, documente, opere de artă, fotografii etc.)* care constituie forma de origine; produs pentru prima oară" (fr. *original*, lat. *originalis, format din s. origo, -oginis „origine") şi originar* „în forma de la început; de origine; iniţial" (fr. *originaire*, lat. *originarius*, *format din s. origo, -oginis „origine"), temporar* „care indică timpul, privitor la timp; care depinde de timp" (fr. *temporel*, format din s. lat. *tempus* „timp") şi *temporal* „care e de scurtă durată; care durează puţin timp; vremelnic; trecător; provizoriu" (fr. *temporaire*, lat. *temporarius*, format din s. *tempus* „timp") etc.

8.6. Aşadar, din exemplele examinate anterior putem constata că parasemolexele se disting nu numai prin similitudine fonetică, ceea ce le apropie de paralexe, ci şi prin similitudine semantică, ceea ce le apropie de parasemie, din care cauză sunt numite parasemolexe, iar relaţia respectivă – parasemolexie.

Referinţe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile. *Elemente de lexicologie şi lexicografie*. Chişinău: Ştiinţa, 2008.
2. BAHNARU, Vasile. *Elemente de semasiologie română*. Chișinău: Editura Știința, 2009.
3. Berejan = БЕРЕЖАН, Сильвий. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Chişinău: Ştiinţa, 1973.
4. CONSTANTINESCU, Silviu. Introducere. În: Silviu Constantinescu. *Dificultăţi semantice. Paronime şi grupuri lexicale cu aspect paronimic*. București: Editura Științifică, 1989, p. 7-8.
5. *Lexicologia practică a limbii române*. Chișinău: Profesional Servis, 2013.
6. MELNICIUC, Ion. *Mic dicţionar de paronime*. Chişinău: Editura Lumina, 1979, p. 6.
7. ŞERBAN, Vasile. Cuvânt înainte. (Invitaţie la dezbatere). În: Silviu Constantinescu. *Dificultăţi semantice. Paronime şi grupuri lexicale cu aspect paronimic*. București: Editura Științifică, 1989, p. 5.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.800009.16.06.01 *Valorificarea ştiinţifică a patrimoniului lingvistic naţional în contextul integrării europene*.